

سمت خیال دوست

(تحلیلی بر عاشقانه‌ها و عارفانه‌ها در اندیشه‌ی سهراب سپهری)

دکتر محمد ابراهیم ضرابها

تقدیم به :

استاد عشق، حضرت علامه سید محمدحسین حسینی طهرانی و استاد
ایشان، سید هاشم حاکم، استاد ایشان، سید علی آقا قاضی.

- مدرسسه : ضرابها، محمدابراهیم، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور : سمت خیال دوست (تحلیلی بر عاشقانه‌ها و عارفانه‌های هشت کتاب سهراب سپهری)
محمدابراهیم ضرابها
مشخصات نشر : تهران: کلیدر، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری : ۲۶۸ ص.
فروست : عرفان؛ ۳.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۷۶۵۰-۷۹-۳
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه : ص. ۲۶۳ - ۲۶۷
موضوع : سپهری، سهراب، ۱۳۵۹-۱۳۰۷. هشت کتاب -- نقد و تفسیر.
موضوع : شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد
رده بندی کنگره : PIR ۸۰۹۴/ض ۴س ۱۳۸۹
رده بندی دیویی : ۱/۶۲۵۸
شماره کتابشناسی ملی : ۲۱۶۱۶۱۵

اختصاصی کلیہ

www.kelidarpub.com

تلفن: ۶۶۵۶۸۶۴ (۲۱)

سمت خیال دوست

مؤلف : دکترو محمد ابراهيم خرايها

ویراستهٔ مجید خانلری

انتشارات: کلیدر

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه نوبت چاپ: اول ۱۳۹۱

طراح جلد: بهزاد

۸۰۰ تومان

چاپ: شریعت قیمت: انتشارات کلیدر

شاك: ۳-۷۹-۷۶۵۰-۶۶۲-۱۱۸

حق چاپ و نشر برای مؤلف و ناشر محفوظ است

۷	 مقدمه
۹	 روش تحقیق در هشت کتاب

فصل اول

۱۳	 عاشقانه‌ها
۱۵	 دیباجه‌ای در باب عشق
۲۴	 ۱. شب هم‌آهنگی
۲۶	 ۲. گردش سایه‌ها
۲۸	 ۳. موج نوازشی‌ای گرداب
۳۰	 ۴. صدای پای آب
۳۴	 ۵. منظومهٔ مسافر
۴۳	 ۶. شب تنهایی خوب
۴۵	 ۷. به باغ همسفران
۵۱	 نتیجه‌گیری فصل اول

فصل دوم

۵۳	 عارفانه‌ها
۵۵	 دیباجه‌ای در باب عرفان
۶۴	 ۱. نیایش
۶۷	 ۲. نزدیک آی
۷۱	 ۳. محراب
۷۳	 ۴. پادمه
۷۵	 ۵. هایی
۷۷	 ۶. پا راه
۸۰	 ۷. شورم را

۸۴	۸. Bodhi
۸۷	۹. گلزار
۸۸	۱۰. تا
۹۳	۱۱. تنها باد
۹۶	۱۲. تراو
۹۹	۱۳. و شکستم و دویدم و فتادم
۱۰۲	۱۴. نایب
۱۰۷	۱۵. و چه تنها
۱۱۰	۱۶. صدای پای آب
۱۵۰	۱۷. منظومهٔ مسافر
۱۶۶	۱۸. روشنی، می، گل، آب
۱۷۱	۱۹. و پیامی در راه
۱۷۷	۲۰. آب
۱۸۱	۲۱. در گلستانه
۱۸۶	۲۲. نشانی
۱۹۰	۲۳. واحه‌ای در لحظه
۱۹۴	۲۴. پشت دریاها
۲۰۰	۲۵. تپش سایهٔ دوست
۲۰۴	۲۶. سورهٔ تماشا
۲۱۱	۲۷. ورق روشن وقت
۲۱۵	۲۸. آفتابی
۲۱۸	۲۹. ندای آغاز
۲۲۶	۳۰. تا نبض خیس صبح
۲۳۲	۳۱. نزدیک دورها
۲۳۷	۳۲. هم سطر، هم سپید
۲۴۱	۳۳. بی روزها عروسک
۲۴۸	۳۴. تنهای منظره
۲۵۱	۳۵. تا انتها حضور
۲۵۵	نتیجه‌گیری فصل دوم
۲۶۱	منابع و مراجع

من کتابی دیدم،
واژه‌هایش همه از جنس بلور
کاغذی دیدم از جنس بهار

مقدمه

بدون تردید تاکنون درباره سهراب سپهری مقالات و کتاب‌های بیشماری به رشته تحریر درآمده است. بیشتر مقالات و کتاب‌ها در مدح او و قلیلی نیز در نقد هشت کتاب به چاپ رسیده است. اما هنوز کارها و تحقیقات بسیاری از اندیشه‌های این شاعر نبوداز، باید از لابلای مفاهیم شعری او کشف و تحلیل گردد. یکی از عمیق‌ترین و گسترده‌ترین تحلیل‌ها از مجموعه‌ی هشت کتاب، تفسیر نمادین، عرفانی و ادبی می‌باشد که تحت عنوان «نگاه ناب» از همین مؤلف به چاپ رسیده است. این کتاب بی‌شک اولین کار تحقیقی و تحلیلی گسترده از مجموعه اشعار یک شاعر معاصر می‌باشد. تاکنون اثر شعری هیچ شاعر معاصری تا بدین حد مورد نقد، تحلیل و تفسیر قرار نگرفته است. اما هنوز جای کار بسیار است. یکی از بهترین کارها و تحقیق‌ها درباره تفکرات و دریافت‌های یک شاعر و نویسنده و یا یک متفکر و دانشمند این است که درباره موضوعات خاص، جستجو و تحقیق شود. بدین صورت که مجموعه تفکرات یک شاعر و یا یک نویسنده، سرشار از مفاهیم متعدد و موضوعات گوناگون است و هر نویسنده شاعری حساسیت فکری خود را در محور یک موضوع یا دو موضوع خاص قرار می‌دهد. این امر بر محقق متخصص است تا حساسیت‌های شاعر را از لابلای اثر او کشف و ضبط کند و سپس به تحلیل و تفسیر آن‌ها بپردازد.

مثلاً در مثنوی معنوی مولانا جلال‌الدین بلخی می‌توان چهل تا پنجاه موضوع تحقیق انتخاب کرد و کار را بسیار تخصصی ارائه نمود. به عنوان مثال محقق

آلمانی، موضوعات گوناگونی چون خیال‌بندی‌های مولانا درباره‌ی آب، باغ، حیوانات، خوراکی‌ها، امراض و... را در مثنوی مولانا بررسی کرده و روی هر کدام تحقیقات ارزنده‌ای انجام داده است. مجموع این تحقیقات زوایای گوناگون اندیشه‌ی شاعر را نشان می‌دهد. اثری که در دست دارید کاری از این سنخ است که شاید برای اولین بار بدین صورت تحقیق شده است. سپهری از معدود شاعران معاصری است که اثر معروف او (هشت کتاب) دارای بارزترین سبک در شعر معاصر است. اشعار او دربردارنده‌ی مفاهیم عمیق، واژه‌های زیبا و ترکیبات بدیع و تازه می‌باشد که در درون آن محتوایی بس ژرف مستتر است. این اثر تحقیقی (عاشقانه‌ها و عارفانه‌ها در مجموعه اشعار سهراب سپهری)، یکی از موضوعات عمیق در هشت کتاب است. سیر اندیشه‌ی سپهری، صعودی و تحولی است؛ سیری است که از احساس‌های ابتدایی و ادراک حوادث اجتماعی شروع می‌شود و تا اندیشه‌های ناب الهی، رهایی انسان و مدینه فاضله اوج می‌گیرد. در مطالعه‌ی هشت کتاب، هرچه به جلو تر می‌رویم، عمق اندیشه و احساس وسیع‌تر و تغییر نگاه شاعر به زندگی و فلسفه‌ی هستی، ناب‌تر و خالص‌تر می‌گردد.

عاشقانه‌ها، ابیاتی است که شاعر درباره‌ی عشق و عاشقانه‌ها، درباره‌ی سلوک عرفانی، ریاضت نفس، چگونه بهتر نگرستن به زندگی، خدا، دین، معنویت و... سروده است.

این اشعار منتخب، با تحلیل‌های حکمی و نمادین همراه است هر چند موجز. در انتخاب این اشعار دقت بسیار به کار رفته و سعی شده است که از تکرار و اطناب خالی باشد؛ اما در بعضی از مواقع، تکرار آنها گریزناپذیر بوده است. در پایان، این جانب را از نظرات و انتقادات سازنده‌ی خویش محروم نفرمایید، تا نقص‌ها و ضعف‌هایم با تذکرات مفید شما جبران شود.

و من الله التوفیق

محمد ابراهیم ضرابیها

روش تحقیق در هشت کتاب

هر رشته‌ی تحصیلی و یا هر موضوع درسی، شیوه‌ی تحقیق مخصوص به خود را دارد که در بعضی از موارد نسبت به یکدیگر بسیار متفاوت می‌باشند. تحقیقات موضوعی علوم انسانی عمده‌تأ نظری و کتابخانه‌ای می‌باشد. در ادبیات فارسی، کارهای تحقیقاتی و تحلیلی در حد بسیار کمی انجام شده است. البته اگر شاخص‌های ادبیات فارسی را مانند فردوسی، ناصر خسرو، سنایی، عطار، مولوی، سعدی، حافظ، نظامی و ... کنار بگذاریم، کارهای چندان چشمگیری در تحلیل آراء و نظریات دیگر شاعران انجام نگرفته است. به خصوص در شعر معاصر که تعداد کارهای انجام شده از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌کند. در میان شعرای معاصر، هستند شاعرانی که برای خود سبک خاصی را برگزیده‌اند و مبدع شیوه‌ی خاصی گردیده‌اند. از میان شاعران صاحب سبک نیز باز کسانی یافت می‌شوند که دارای تفکر ویژه و اندیشه‌ی خاص هستند. به گونه‌ای که شعر و هنر خویش را وسیله‌ای برای ابراز و طرح اندیشه‌ی خود قرار داده‌اند. اینگونه شعرا که هم صاحب سبک ویژه‌ای هستند و هم دارای اندیشه‌های مخصوص به خود، در تاریخ ادبیات و اندیشه‌ی معاصر ما ماندگارند. این دسته از شاعران در حقیقت دردی، و حرفی برای گفتن دارند و در مقابل فرهنگ جامعه و مردم سرزمین خویش مسئولیت فراوانی احساس می‌کنند. این است که کار خویش را با جدیت و هدفمندی خاصی دنبال می‌کنند تا توانسته باشند دین خود را به فرهنگ این مرز و بوم ادا کنند.

یکی از این شاعران سهراب سپهری می‌باشد. این شاعر دردمند در طول زندگی خویش، جز عشق و صداقت و ایمان، سخن دیگری نگفت. او تابلوهای بسیاری را نقش و طرح زد و در حین نقاشی شعر هم می‌گفت. مجموعه اشعار او که به مرور در طی ۳۵ سال به چاپ رسید، در ابتدا هشت کتاب کم حجم

مجزاً بود که در مجموع به شکل یک کتاب جمع آوری شده و به چاپ رسید و خود نام آن را «هشت کتاب» نهاد. این مجموعه شعر چون به ترتیب سال‌های سرودن در کنار هم قرار گرفته است، روند شکل‌گیری و تحول افکار و شخصیت شاعر را نشان می‌دهد.

مؤلف این رساله، طریقه‌ی شکل‌گیری و تکامل وجودی سهراب سپهری را در کتاب «نگاه ناب» به طور مفصل توضیح داده است که برای اطلاعات بیشتر، خواننده را به همان کتاب ارجاع می‌دهیم. اما از میان همین تحلیل‌ها و تفسیرها می‌توان موضوعات جداگانه‌ای را به طور تخصصی استخراج و مورد تدقیق و تحلیل قرار داد. برای مثال، از میان موضوعات مختلف، مؤلف موضوع عشق و عرفان را برگزیده است. منظور از عشق یا عاشقانه‌ها، آن دسته از اشعاری هستند که مبنای تفکر و احساس شاعر را نسبت به این موضوع نشان می‌دهد. و منظور از عرفان یا عارفانه‌ها آن دسته از اشعاری هستند که نوع نگاه شاعر را نسبت به مسایل معنوی نشان می‌دهد.

ابتدا کل هشت کتاب با تفسیرهای خاص آن مورد مطالعه و تأمل قرار گرفته، سپس عبارات و جملاتی که به نوعی به تفسیر عشق پرداخته شده، استخراج نموده و بعد با توجه به سیاق کل شعر به تحلیل و تفسیر آن پرداخته شده است. در پیکره‌ی یک قطعه شعر شاید فقط دو بیت آن از خاصیت عشق گفته باشد، اما برای اینکه قبل و بعد آن برای خواننده مشخص باشد، لازم دیده شد که کل آن شعر یا قسمت زیادی از آن شعر استخراج و مکتوب شود تا مخاطب آگاهی یابد که این مصرع در چه جایگاه شعری قرار داشته است. از این رو ما نام آن قطعه شعری که چند بیت از آن مربوط به عشق می‌شده را آوردیم و پیکره‌ی کلی شعر را نیز تصویر کردیم تا حفظ امانت ادبی و فکری انجام شده باشد. آنگاه به تحلیل فضای شعر و تبیین استعاره‌ها و ایجاز‌ها و کنایه‌ها و تشبیه‌ها پرداخته‌ایم و سعی وافر شده است تا از حدود موضوعی خویش، فراتر نرویم. از طرف دیگر حق هنری و فکری او را فروگذار نکرده باشیم. و به قول تعاریف

منطقی، تلاش بر آن بود تا تحلیلی جامع و مانع انجام شود تا حق این اثر ارزشمند ادا شود.

بنابراین، هنگامی که یک شعر یا قسمتی از یک شعر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت، بحث را درباره‌ی آن شعر تمام کرده، سپس به شعر دیگری وارد می‌شویم و همینطور تا پایان هشت کتاب، سیر ورود ما نیز از کتاب اول شروع و به ترتیب تا کتاب هشتم و تا آخرین شعر ادامه پیدا کرده است.

قاعداً چون این تحقیق موضوعی است لاجرم در همه‌ی اشعار سهراب، الزاماً به مفهوم عشق یا عرفان پرداخته نشده است. پس ما به آن دسته از اشعار می‌پردازیم که یکی از این دو مفهوم یا هر دو در آن وجود داشته باشد و یا شاعر به طور ایهام یا استعاره یا کنایه از آنها گفتگو کرده باشد. به هر حال، پس از استخراج موضوعی، آنها را به طور جداگانه تحلیل و تفسیر ادبی، عرفانی، حکمی کرده و سپس از کلمات و جملات نمادین آن رمزگشایی شده است.

آن‌طور که در متن به طور دقیق به آن اشاره شده، تنها در هفت شعر از مجموعه اشعار هشت کتاب به مضمون عشق پرداخته شده است که ما به تفصیل از آنها گفتگو کرده‌ایم. اما جای پای مضامین عرفانی را در اغلب شعرهای سهراب می‌توان یافت که به طور مشخص ما آنها را از میان سی و پنج شعر استخراج کرده‌ایم. در مضامین عارفانه هم، مؤلف پیکره‌ی هر شعر را نقل کرده و سپس به مصرع یا مصرع‌های مورد نظر توجه کرده است.

نوع عرفان سپهری، هم انفسی است و هم آفاقی. او در نفس خویش بیشتر به اشراق و نور و تنهایی توجه دارد و در آفاق هستی، بیشتر به پدیده‌های طبیعی نظر انداخته است. نگاه عارفانه‌ی او یک نوع نگاه وحدت وجودی است. بدین معنی که همه‌ی پدیده‌های هستی را جلوه‌ای از رخ دوست می‌بیند. و خدا را در این نزدیکی. لای این شب‌بوها و پای آن کاج‌های بلند می‌یابد. آنچه که مسلم است سپهری بسیار زیاد تحت تأثیر عرفان مشرق زمین می‌باشد. عرفان کشورهای چون هند، چین، ژاپن و...

در ابتدای هر فصل، سعی شده است که دیباچه‌ای تحت عنوان معرفی‌نامه از موضوع مورد بحث ارایه شود. خواندن این دیباچه‌ها، زمینه‌ی فکری خواننده را آماده می‌سازد تا با فهم موضوع، وارد فضای موجود شود. سپس به بررسی هر یک از اشعار مورد نظر پرداخته و حول موضوع مورد بحث، گفتارهایی ارایه شده است. در پایان هر فصل، نتیجه‌گیری‌هایی از متن تفسیر شده به عمل آمده است که این نتیجه‌گیری‌ها را می‌توان به عنوان گزیده‌ی نظریات سهراب در باب آن موضوع تلقی کرد.

برای تحلیل و تفسیر کلمات و جملات نمادین از کتاب‌های بسیاری استفاده شده است که برای اطلاع بیشتر، خواننده را به بخش منابع ارجاع می‌دهم. در پایان امیدواریم که این بضاعت قلیل درخور اندیشه و روح بلند شما قرار گیرد. ان شاء الله.